WORLD FORUM ON ACADEMIC INNOVATION AND DIGITAL LITERACY

KORRUPSIYANING FALSAFIY MOHIYATI, OQIBATLARI VA UNGA QARSHI KURASH MEXANIZMLARI

Omonova Moxichexra Olimjon qizi

Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

Tibbiy profilaktika ishi yo‘nalishi, 2-bosqich talabasi

mahinem24@gmail.com

Ilmiy rahbar:Xolmatov Shahobiddin

Falsafa fanlari nomzodi Dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada korrupsiya hodisasining falsafiy mohiyati, uning jamiyat taraqqiyotiga ko‘rsatadigan oqibatlari va unga qarshi kurash mexanizmlari tahlil qilinadi. Korrupsiya nafaqat huquqiy yoki iqtisodiy muammo, balki axloqiy qadriyatlar, adolat va umumiy manfaat tamoyillarining buzilishi sifatida talqin etiladi. Maqolada antik davr va Sharq mutafakkirlarining davlat boshqaruvi va adolat haqidagi qarashlari, zamonaviy nazariy yondashuvlar hamda O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurash tizimining huquqiy asoslari ko‘rib chiqiladi. Muallif korrupsiyaga qarshi samarali kurash jazo choralari, institutsional shaffoflik va jamiyatda halollik madaniyatini shakllantirishning uyg‘unligini talab qilishi haqida xulosaga keladi.

Kalit so‘zlar

korrupsiya, falsafa, adolat, axloq, qadriyatlar, jamoat manfaati, shaffoflik, hisobdorlik, korrupsiyaga qarshi kurash, barqaror taraqqiyot.

Kirish

Korrupsiya insoniyat tarixi davomida davlat va jamiyat hayotiga zarar yetkazib kelgan eng murakkab ijtimoiy hodisalardan biridir. Uning ildizlari qadimgi davlatlar boshqaruvigacha borib taqaladi va bugungi kunda ham u dunyoning deyarli barcha mamlakatlari uchun dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Xalqaro hamjamiyat

korrupsiyani barqaror taraqqiyotga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri deb hisoblaydi, shu sababli Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (2003) kabi xalqaro hujjatlar qabul qilingan [9].

Falsafiy nuqtai nazardan korrupsiya faqat qonunbuzarlik emas. U inson va hokimiyat, shaxsiy manfaat va umumiy manfaat, burch va ehtiros o‘rtasidagi munosabatlarning buzilishini ifodalaydi. Shuning uchun bu hodisani o‘rganishda huquq fanlari bilan bir qatorda falsafa, etika va qadriyatlar falsafasi ham muhim o‘rin tutadi. Maqolaning maqsadi korrupsiyaning mohiyatini falsafiy jihatdan ochib berish, uning oqibatlarini tahlil qilish va kurash mexanizmlarini tizimli ko‘rib chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Korrupsiya tushunchasi va uning falsafiy mohiyati

“Korrupsiya” atamasi lotincha *corruptio* so‘zidan olingan bo‘lib, buzilish, chirish, poraga sotilish ma’nolarini bildiradi. Zamonaviy talqinda korrupsiya mansabdor shaxs tomonidan o‘z vakolatlaridan shaxsiy yoki guruhiy manfaat yo‘lida foydalanishi sifatida tushuniladi. Transparency International tashkiloti uni ishonib topshirilgan hokimiyatdan shaxsiy manfaat uchun suiiste’mol qilish deb ta’riflaydi [8]. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni ham korrupsiyani shaxsning o‘z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaat yo‘lida foydalanishi sifatida belgilaydi [5].

Falsafiy tahlilda korrupsiyaning mohiyati uchta asosiy jihatda namoyon bo‘ladi. *Birinchidan*, ontologik jihat: korrupsiya ijtimoiy borliqdagi tartib va me’yorning buzilishi, jamiyat organizmidagi “kasallik” sifatida ko‘rinadi. Qadimdan davlat tanaga o‘xshatilgan va uning “sog‘lig‘i” adolatli boshqaruvga bog‘liq deb hisoblangan.

Ikkinchidan, axloqiy jihat: korrupsiya burch va vijdon o‘rtasidagi ziddiyatda shaxsiy manfaatning ustun kelishini bildiradi. Bunda inson o‘z lavozimini jamiyat oldidagi mas’uliyat emas, balki shaxsiy boylik manbai deb qabul qiladi.

Uchinchidan, aksiologik jihat: korrupsiya qadriyatlar tizimini ag‘darib yuboradi. Halollik, adolat va mehnat o‘rniga tanish-bilishchilik, pora va imtiyoz qadrlana boshlaydi. Natijada jamiyatda “qoida bo‘yicha emas, aloqa bo‘yicha” yashash odati shakllanadi.

Korrupsiya haqidagi falsafiy qarashlar

Antik davr mutafakkirlari davlat boshqaruvining buzilishi masalasiga katta e’tibor qaratgan. Platon “Davlat” asarida adolatli davlat har bir toifa o‘z vazifasini bajarishiga asoslanishini, hukmdorlar esa shaxsiy boylik emas, umumiy manfaat uchun xizmat qilishi kerakligini ta’kidlaydi [6]. Aristotel esa “Siyosat” asarida davlat shakllarini to‘g‘ri va buzilgan turlarga ajratadi: to‘g‘ri shaklda hokimiyat umumiy manfaat uchun, buzilgan shaklda esa hukmdorlarning o‘z manfaati uchun ishlaydi [1]. Bu fikr korrupsiyaning mohiyatini tushunishda hozir ham muhim asos bo‘lib qolmoqda.

Sharq mutafakkirlari ham adolatli boshqaruv va mansabdorlar nazorati haqida muhim fikrlar bildirgan. Nizomulmulkning “Siyosatnoma” asarida hukmdor amaldorlar faoliyatini doimiy kuzatib borishi, zulm va poraxo‘rlikka yo‘l qo‘ymasligi zarurligi ta’kidlanadi [4]. Sharq falsafasida adolat davlat barqarorligining asosiy sharti sifatida ko‘riladi, bu esa korrupsiyaga qarshi kurashning tarixiy-madaniy ildizlarini ko‘rsatadi.

Zamonaviy nazariyalar korrupsiyani tushuntirishda boshqacha yondashadi. Robert Klitgaard taniqli formulani taklif qiladi: korrupsiya monopoliya va erkin qaror qabul qilish huquqi mavjud bo‘lib, hisobdorlik yetishmaganda kuchayadi [2]. Syuzan Rouz-Ekerman esa korrupsiyaning iqtisodiy sabablari va oqibatlarini, shuningdek, institutlarni isloh qilish yo‘llarini tahlil qiladi [7]. Bu yondashuvlar falsafiy qarashlarni to‘ldiradi: axloqiy tarbiya bilan birga institutsional tuzilma ham muhimdir.

Korrupsiyaning oqibatlari

Korrupsiya jamiyat hayotining barcha sohalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Uning oqibatlarini quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rish mumkin.

Iqtisodiy oqibatlar. Korrupsiya davlat resurslarining noto‘g‘ri taqsimlanishiga, tadbirkorlik muhitining yomonlashishiga, investitsiyalar kamayishiga va xizmatlar narxining oshishiga olib keladi. Sog‘lom raqobat o‘rnini shaxsiy aloqalar egallaydi [7].

Siyosiy va huquqiy oqibatlar. Fuqarolarning davlat institutlariga ishonchi pasayadi, qonun ustuvorligi zaiflashadi, adolatli sud va boshqaruvga bo‘lgan umid so‘nadi. Bu esa siyosiy barqarorlikka xavf tug‘diradi.

Ijtimoiy oqibatlar. Korrupsiya ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi, ta’lim, sog‘liqni saqlash kabi muhim sohalarda xizmat sifatiga putur yetkazadi. Bilimli va mehnatsevar yoshlar o‘z imkoniyatlariga ishonchini yo‘qotishi mumkin.

Axloqiy va madaniy oqibatlar. Eng xavfli oqibat jamiyat ongida halollikka nisbatan shubha paydo bo‘lishi va korrupsiyaning “odatiy hol” sifatida qabul qilinishidir. Qadriyatlar buzilgach, huquqiy choralarning o‘zi yetarli bo‘lmaydi.

Barqaror taraqqiyotga ta’siri. BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida samarali, hisobdor va shaffof institutlarni shakllantirish alohida vazifa sifatida belgilangan [9]. Korrupsiya bu maqsadlarga erishishni sekinlashtiradi.

Korrupsiyaning turlari va ko‘rinishlari

Amaliyotda korrupsiya turli shakllarda namoyon bo‘ladi, ularni to‘g‘ri farqlash kurash choralarini aniq yo‘naltirishga yordam beradi. Eng ma’lum ko‘rinishi pora olish va berishdir: bunda mansabdor xizmat ko‘rsatish yoki qaror qabul qilish evaziga moddiy yoki nomoddiy naf oladi. Boshqa ko‘rinishi mansab vakolatini suiiste’mol qilish bo‘lib, u har doim ham pul bilan bog‘liq bo‘lmaydi: shaxs o‘z lavozimidan qarindoshi yoki tanishiga imtiyoz yaratish uchun foydalanishi mumkin.

Ijtimoiy hayotda tanish-bilishchilik, ya’ni lavozimga yoki imtiyozga loyiqlik emas, shaxsiy yaqinlik asosida erishish holatlari ham keng tarqalishi mumkin.

Manfaatlar to‘qnashuvi esa mansabdorning shaxsiy manfaati uning xizmat burchi bilan ziddiyatga kirishganda yuzaga keladi. Bunday vaziyatlar ko‘pincha dastlab qonunbuzarlik sifatida sezilmaydi, biroq adolat tamoyiliga putur yetkazadi. Falsafiy nuqtai nazardan bu hodisalarning barchasi bir mohiyatga ega: umumiy manfaat o‘rniga xususiy manfaat ustun qo‘yiladi.

Shuningdek, korrupsiyani kichik (kundalik) va yirik (yuqori darajadagi) turlarga ajratish mumkin. Kundalik korrupsiya fuqaroning oddiy xizmatlarga ega bo‘lishida uchraydi va jamiyat ongiga bevosita ta’sir qiladi. Yirik korrupsiya esa davlat xaridlari, resurslarni taqsimlash va yirik loyihalar sohasida katta moliyaviy zarar keltiradi hamda ishonch inqirozini keltirib chiqaradi. Har ikki turning o‘zaro bog‘liqligi shundan iboratki, kundalik darajada “odatiy hol”ga aylangan holat yuqori darajadagi jazosizlikka zamin yaratadi.

Korrupsiyaga qarshi kurash mexanizmlari

Korrupsiyaga qarshi kurash bir yo‘nalishli choralar bilan cheklanib qolmasligi, balki o‘zaro bog‘liq mexanizmlar tizimini o‘z ichiga olishi kerak. Ularni shartli ravishda to‘rt guruhga ajratish mumkin.

1. Huquqiy mexanizmlar. Bunga qonunchilikni takomillashtirish, javobgarlikning muqarrarligini ta’minlash, manfaatlar to‘qnashuvini tartibga solish, mansabdorlar daromadi va mol-mulki haqidagi deklaratsiya tizimi kiradi. O‘zbekistonda 2017-yilda “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi va u kurashning asosiy huquqiy poydevori bo‘lib xizmat qilmoqda [5]. Keyinchalik korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha maxsus davlat organi tashkil etilgani ham bu yo‘nalishdagi institutsional rivojlanishni ko‘rsatadi.

2. Institutsional mexanizmlar. Klitgaard yondashuviga ko‘ra, vakolatlarni haddan tashqari markazlashtirmaslik, jarayonlarni aniq qoidalar bilan cheklash va hisobdorlikni oshirish zarur [2]. Davlat xizmatlarini raqamlashtirish insonning

mansabdor bilan bevosita aloqasini kamaytiradi va qaror qabul qilish jarayonini shaffof qiladi.

3. Jamoatchilik nazorati. Ochiq ma'lumotlar, davlat xaridlari shaffofligi, fuqarolarning murojaat kanallari, mustaqil ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlari nazoratning muhim vositasidir. Shaffoflik fuqarolarga davlat faoliyatini baholash imkonini beradi [8].

4. Axloqiy-ma'naviy mexanizmlar. Bu mexanizm falsafiy jihatdan eng muhimi hisoblanadi. Halollik, adolat va mas'uliyat qadriyatlarini oila, maktab, oliy ta'lim va jamoatchilik muhitida shakllantirish korrupsiyaga nisbatan murosasiz muhitni yaratadi. Platon va Nizomulmulk fikrlarida ta'kidlangan adolatli boshqaruv g'oyasi bugun ham tarbiya tizimining asosida turishi kerak [4, 6]. O'zbekiston Prezidenti ham "Yangi O'zbekiston strategiyasi"da korrupsiyaga qarshi kurashni davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida ko'rsatgan [3].

Shuni ta'kidlash lozimki, faqat jazo choralariga tayanish uzoq muddatli natija bermaydi. Jazo hodisaning oqibatiga qarshi qaratilgan bo'lsa, ma'naviy tarbiya va institutlarni isloh qilish uning sabablarini bartaraf etadi. Shu sababli samarali strategiya jazo, oldini olish va ma'rifatning uyg'unligiga tayanadi.

Qadriyatlar falsafasi va ta'limning roli

Korrupsiyaga qarshi kurashda qadriyatlar falsafasi alohida ahamiyat kasb etadi. Qadriyat insonning xulq-atvorini yo'naltiruvchi ichki mezondir. Agar jamiyatda halollik yuksak qadriyat sifatida e'tirof etilsa, shaxs nazorat bo'lmagan holatda ham to'g'ri tanlov qiladi. Aksincha, qadriyatlar zaiflashgan muhitda har qanday tashqi nazorat chora-tadbirlari kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli axloqiy qadriyatlar korrupsiyaga qarshi kurashning "ichki" kafolati sifatida qaraladi.

Bu jarayonda ta'lim tizimi hal qiluvchi o'rin egallaydi. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida talabalarda halollik, akademik mas'uliyat va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish kelajakda davlat xizmatchilarining axloqiy poydevorini yaratadi. Ta'lim

jarayonida adolat, burch va mas’uliyat kabi falsafiy tushunchalarni amaliy misollar bilan ochib berish yoshlarda korrupsiyaga nisbatan tanqidiy munosabat shakllanishiga yordam beradi. Shuningdek, shaxsiy namuna, ya’ni rahbar va ustozlarning o‘z faoliyatida halollikka amal qilishi tarbiyaning eng ta’sirchan vositalaridan biridir.

Fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va yoshlar tashkilotlari ham qadriyatlar shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ularning faoliyati korrupsiya holatlarini ochiq muhokama qilish, shikoyat va murojaat madaniyatini rivojlantirish hamda jamiyatda “sukut saqlamaslik” tamoyilini mustahkamlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Chunki korrupsiya ko‘pincha jamoatchilikning befarqligi sharoitida kuchayadi.

Xulosa

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, korrupsiya murakkab, ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, uni faqat huquqiy yoki iqtisodiy muammo sifatida baholash yetarli emas. Falsafiy nuqtai nazardan u adolat, burch va umumiy manfaat tamoyillarining buzilishi, qadriyatlar tizimining deformatsiyasi sifatida namoyon bo‘ladi. Uning oqibatlari iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy hayot va axloqiy muhitga zarar yetkazib, barqaror taraqqiyotga to‘sqinlik qiladi.

Korrupsiyaga qarshi kurashning samarali mexanizmi huquqiy, institutsional, jamoatchilik va axloqiy choralarning birgalikdagi qo‘llanilishidir. Eng muhim vazifa esa jamiyatda halollik madaniyatini shakllantirish, fuqarolarda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni tarbiyalashdir. Faqat shu holda korrupsiyaga qarshi kurash vaqtinchalik kampaniya emas, balki barqaror ijtimoiy qadriyatga aylanadi.

Adabiyotlar

1. Aristotel. Siyosat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006
2. Klitgaard R. Controlling Corruption. Berkeley: University of California Press, 1988.

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. Nizomulmulk. Siyosatnoma. *(Serqadam mulohazalar)*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2017-yil 3-yanvar, O‘RQ-419-son.
6. Platon. Davlat. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
7. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
8. Transparency International. Corruption Perceptions Index. Berlin: Transparency International (yillik hisobot).
9. United Nations. United Nations Convention against Corruption. New York: UN, 2003.